

Gönderim Tarihi: 26.02.2021

Kabul Tarihi: 07.03.2021

ŞANLIURFA'DA NEOLİTİK DÖNEMDE KULLANILAN BİTKİ MOTİFLERİ

Plant Motifs Used in the Neolithic Period in Şanlıurfa

Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Iğdır Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü
hatice.tosyagulu@igdir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2739-7047

Bahattin ÇELİK

Prof. Dr. Iğdır Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü
bahattin.celik@igdir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2630-3379
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Geçmişte Yabani fıstık (menengiç), meşe ve söğüt korulukları ile kaplı Şanlıurfa bölgesi Epi-paleolitik dönemden itibaren iskân görmüş bir bölgedir. Özellikle Neolitik dönemde tuzak alanlarının kurulması ile birlikte bölgede nüfus artışı yaşanmıştır. Şanlıurfa bölgesinde son yıllarda yapılan Neolitik dönem kazıları sonucunda pek çok arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Bu buluntular, Neolitik dönemin flora ve faunasını daha iyi bir şekilde anlayabilmemize olanak sağlamaktadır. En önemli buluntular arasında heykeller, kabartmalar, bezemeli taş kaplar, bezemeli taş plakalar sayılabilir. Buluntular üzerinde yer alan çeşitli motifler ve figürler sayesinde Şanlıurfa bölgesinde Neolitik dönemdeki hayvanların ve bitki örtüsünün nasıl kullanıldıkları ve işlevlerinin ne olduğu hakkında bilgi edinmek de mümkün olmuştur. Göbekli Tepe'de ele geçen bazı kabartmalarda bitki demetlerinin birer çit gibi kullanılmış olduğuna dair izlerin olduğu tespit edilmiştir. Bazı bezemeli taş plakalar üzerinde de bitki motifleri çeşitli şekilde kullanılmıştır. Bu çalışmada, Şanlıurfa bölgesinin geçmişten günümüze bitki örtüsü yönünden zengin olup olmadığı ve bitki demetleri ile yapılan çitlerin günümüzdeki izleri üzerine bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urfa Bölgesi, Flora, Fauna, Bitki Motifi, Çit

Abstract

Şanlıurfa region, covered with wild pistachio, oak and willow groves in the past, has been inhabited since the Epi-paleolithic period. In the region, the population increased, especially with the establishment of trap areas in the Neolithic period. Many archaeological findings have been uncovered as a result of the Neolithic excavations carried out in Şanlıurfa region in recent years. These findings help us understand better the flora and fauna of the Neolithic period. There are sculptures, reliefs, decorated stone vessels, decorated stone plates among the most important findings. It is possible to obtain information about how the animals and vegetation in the Neolithic period were used and what their functions were in Şanlıurfa region with the various motives and figures on the findings. It has been determined that there are traces of the plant bundles being used as

hedges on some reliefs found in Göbekli Tepe. Also plant motives were also used on some decorated stone plates in various ways. In this study, whether Şanlıurfa region has been rich in vegetation from the past to the present and the present traces of the hedges made with plant bundles will be analysed.

Keywords: *Urfa Region, Flora, Fauna, Plant Motive, Hedge*

1. GİRİŞ

Şanlıurfa bölgesinin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 510m'dir. Bölge uzun bir zaman menengiç, meşe ve söğüt ile kaplı iken, büyük bir bölümü aşırı otlatma ve aşırı ağaç kesimi gibi nedenler sonucu oluşan toprak erozyonu nedeniyle günümüzde artık yerini ekilemeyen çıplak kayalık alanlara bırakmıştır.

Günümüzde Şanlıurfa bölgesinin 40km doğusunda Tek Tek Dağları bölgesinde yer alan menengiç ağaçları, Neolitik dönemin bitki örtüsünü görmek için uygun bir yerdir (Kaya & Ertekin, 2009 s.79; Kaya, 2014, s. 27) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Tek Tek Dağlı Milli Park Alanı (Foto. B.Çelik).

Epi-paleolitik dönemden itibaren iskân görmüş olan (Çelik, 2018,

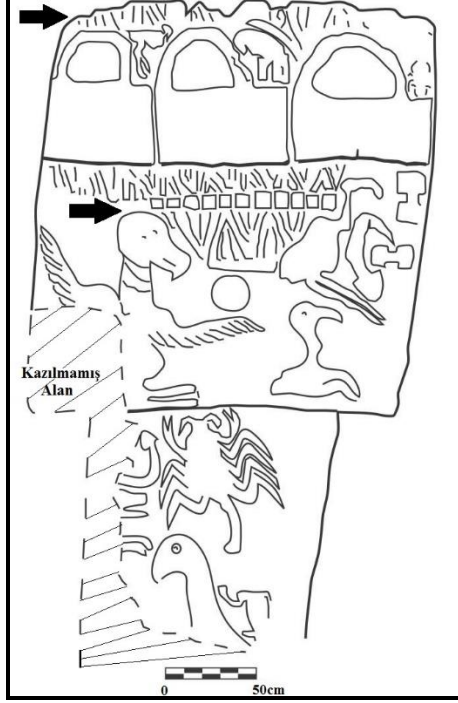
s.205-206) Şanlıurfa bölgesi, badem, gülgiller, yabani fıstık, söğüt ve meşe gibi çalı tipi koruluklar yönünden zengin olmasına rağmen çam gibi büyük ve uzun ağaçların bölgede yetişmediğini, Göbekli Tepe ve diğer Neolitik yerleşimlerde yapılan arkeobotanik çalışmalardan bilmekteyiz (Neef, 2003, s.14). Şanlıurfa bölgesinde Neolitik dönemden itibaren yoğun iskân faaliyetleri gerçekleşmiş özellikle bu dönemde hemen hemen bölgenin her yerine kült merkezi özelliği de taşıyan büyük ve küçük yerleşimler, yamaç yerleşimleri ve tuzak alanları kurulmuştur.

Birbirine yaklaşık 15-20 km mesafede bulunan bu yerleşimlerin bu kadar yoğun şekilde kurulmuş olması bölgenin flora ve fauna açısından oldukça zengin ve verimli olduğuna işaret etmektedir. Flora açısından geçmiş dönemin izlerini yansıtan Tek Tek Dağları her dönemde oldukça iskân görmüş bir bölgedir. Özellikle Kalkolitik Dönemden başlayarak günümüze kadar kesintisiz yerleşim gören Soğmatar, su kaynaklarının bolluğu ile önemli bir yere sahiptir (Albayrak 2010: 99; Albayrak 2015: 237-241; Albayrak 2016: 318; Albayrak 2019a: 177; Albayrak 2019b: 271-273; Albayrak 2019c: 651; Albayrak 2020: 19, 20; Albayrak 2020a: 108; Albayrak-Mutlu 2014: 337-338; Albayrak-Mutlu 2015: 259; Albayrak-Mutlu 2018: 525; Mutlu-Albayrak 2018: 139; Albayrak-Çelik 2019: 255; Albayrak vd. 2019: 264, 265; Çelik-Albayrak 2019a: 63).

2. NEOLİTİK DÖNEMDE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Şanlıurfa bölgesinde Neolitik döneme ait şimdiye kadar yapılan çalışmalarda pek çok yerleşim yeri tespit edilmiştir (Schmidt 2005, s.13-19, Fig.1; Hauptmann 2007, s.131-164; Çelik 2011, s.241-253; 2016, s 1-9). Özellikle kazısı yapılmış Göbekli Tepe, Nevali Çori, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi yerleşimleri diğer yerleşimlerden ele geçen buluntular yönünden farklılık göstermektedir.

Göbekli Tepe'de D yapısında ele geçmiş olan 43 numaralı dikilitaş üzerinde yer alan 3 tane yapı olduğu tahmin edilen bir motif yer almaktadır (Fotoğraf 2). Bu yapıların muhtemelen Göbekli Tepe'de açığa çıkarılmış olan büyük yuvarlak planlı yapılar olduğu yönünde görüşler vardır (Banning 2011, s. 629-630; Schmidt 2006, s.38-40).

Fotoğraf 2. Göbekli Tepe’de bulunmuş 43 numaralı Kabartmalı Dikilitaş (Banning 2011, fig.5)

Göbekli Tepe’deki 43 numaralı dikilitaşta (Banning 2011, s. 631, fig. 5) yer alan tutamaklı dikdörtgen şekilde yapılmış binaların çevresinde yer alan ters ve doğru şekilde ardışık yapılmış olan “V” şeklindeki motiflerin ise olasılıkla bitki dallarından yapılmış çit olduğu düşünülmektedir. Bu çitlerin ortasında onları bir arada tutmak için kare şeklinde bezemeler de yapılmıştır (Fotoğraf 2). Benzerleri, günümüzde Şanlıurfa kent merkezinin güney doğusunda yer alan Gürcütepe yerleşiminin hemen batısında ve şu anda pek kullanılmayan eski bostanların etrafında da bulunmaktadır. Bu bostanların içindeki sebzelerin zarar görmemesi için çevresinin söğüt dallarından örülü çitlerle çevrili olduğu görülmektedir (Fotoğraf 3). Benzer şekilde, 20. yüzyılın başlarına ait Urfa’da Millet Köprüsü (Gurabe Köprüsü) yakınlarında çekilmiş olan bir fotoğrafta da bir bostan ve çevresinde yer alan çitler görülmektedir (Fotoğraf 4). Üstelik bu çitlerin de 43 numaralı dikilitaşta görüldüğü gibi çapraz olarak ters ve doğru “V” oluşturacak şekilde dizilmiş olduğu, ortasında da çitleri bir arada tutmak için yatay bir örgü yapıldığı görülmektedir. Göbekli Tepe’deki 43 numaralı dikilitaşta yer alan 3 yapının çevresinde de söğüt benzeri ağaçların dallarından yapılmış

çitlerle çevrili olduğu ve bu çitlerin de belki yapıları vahşi hayvanlardan uzak tutmak için yapmış olduklarını düşünmek hiç de yanlış olmasa gerekir.

Fotoğraf 3. Şanlıurfa'da bulunan bostanları koruyan söğütten çitler (Foto B. Çelik)

Fotoğraf 4. Şanlıurfa'da 20. yüzyılın başlarında çekilmiş bir bostanın etrafındaki çitler (Foto: Yasin Küçük Arşivi)

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B evresinin sonuna doğru yaklaşık olarak M.Ö. 8400-8200 yıllarında Şanlıurfa bölgesinde olasılıkla kuraklık ve buna bağlı olarak da yabani hayvanları azalması sebebiyle bütün kült yapılı Neolitik merkezler terkedilmiştir. Bölgedeki bu kuraklık durumu, günümüze kadar olan dönem içerisinde de zaman zaman kendisini göstermektedir. Şanlıurfa'nın doğusunda bulunan Tek Tek Dağları bölgesinde, doğal vejetasyonu aşırı otlatma ve insan kaynaklı faktörler nedeniyle hızlı bir şekilde hasar görmüş ve rüzgâr erozyonu sayesinde de bitki örtüsünden yoksun çıplak kaya formasyonları öne çıkmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Bitki örtüsünden yoksun çıplak kaya formasyonları öne çıkan Harbetsuvan Tepesi ve çevresinin havadan görünümü (Foto B. Çelik).

Günümüzde yapılan çalışmalara göre Urfa bölgesinde sadece Tek Tek Dağları'nda korunan alanda yaklaşık 335 bitki türü mevcuttur. 7 taksonun endemik olduğu belirlenmiş olup en fazla tür sayısına sahip ilk 5 bitki familyası da şu şekildedir: Fabaceae, Asteraceae, Brassicaceae, Lamiaceae ve Apiaceae'dir ki Türkiye'de yapılmış pek çok floristik çalışma sonucuyla da bu sonuç paralellik göstermektedir (Kaya & Ertekin 2009, 79-96).

Göbekli Tepe III. tabakadan elde edilen arkeobotanik örnekler arasında ise cinsleri tespit edilen odun taksonları *Populus* (kavak)/*Salix* (söğüt)/*Fraxinus* (dişbudak) cinslerine aittir (Neef 2003, s.13-16).

Bu ağaç cinslerine bakıldığında, Fraxinus (dişbudak) cinsi; kışın yapraklarını döken ya da her dem yeşil olan ağaç, boylu çalı ve çalı halinde odunsu bitkilerin yer aldığı Oleaceae familyasına (Akkemik 2014, s.156) dâhil olan Fraxinus L. cinsi bireyleri kışın yaprağını döken ağaç ve ağaççık halindeki odunsu bitkilerdir. Çoğunluğu ılıman bölgeler de ve kuzey yarım kürede subtropik alanlarda yayılış gösteren yaklaşık 60 türü olan bir taksondur (Akkemik 2014, s.162). Ülkemizde doğal yayılış gösteren bu familyaya ait 7 adet cins arasında Fraxinus sp.'de bulunur. Bu cinse dahil olup ülkemizde en geniş yayılışa sahip olan türü ise Fraxinus angustifolia Vahl.'dır (Sivri meyveli dişbudak). 25 metreye kadar boylanabilen ağaçlar olup 3 tane alttürü bulunmaktadır (Akkemik 2014, s.163). Bu alttürler içerisinde Fraxinus angustifolia Vahl. subsp. syriaca (Boiss.) Yalt., Suriye dişbudağı olarak isimlendirilen ve İran-Turan elementi olan bu alttür diğer ikisinden ayrı olarak grid sistem de C7 alanının- Şanlıurfa ilini de içine alan 7a-Orta Fırat bölümünde de yayılış göstermektedir (www.bizimbitkiler.org; Akkemik 2014, s. 163). Bu alttür yaprak döken çalılık veya karışık ormanlarda, akarsu kenarlarında, genel olarak nispeten daha kuru ve kayalık alanlarda yayılış gösterir.

Yine yapraklarını döken ağaç ya da çalı halinde odunsu bitkilerin yer aldığı Salicaceae familyasına (Akkemik 2014, s.462) dâhil olan Populus L. (Kavak) bütün taksonları boylu ağaç, ender olarak boylu çalı halinde bulunan neredeyse hepsi kışın yapraklarını döken odunsu bitkilerdir. Dünya'da yaklaşık 100 türü bulunmaktadır (Akkemik 2014, s.463). Türkiye'de Populus alba L., Populus euphratica Oliv., Populus nigra L., Populus tremula L., Populus x canescens (Aiton) Sm. taksonları ülkemizde doğal olarak yayılış göstermekle beraber bunlar arasından Populus euphratica Oliv. (Gerçek Fırat kavağı) Grid sistem de C7'de 7a-Orta Fırat bölümüne dâhil Şanlıurfa ilinde doğal yayılış gösterir (www.bizimbitkiler.org).

Yine Salicaceae familyasına dâhil Salix L. taksonu da yapraklarını döken ağaç, çalı ya da sürünücü çalimsı görünüşte olan odunsu bitkilerdir. Ülkemizde Salix cinsine (Söğüt) ait doğal yayılış gösteren 27 takson bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Salix acmophylla Boiss. (Acem söğüdü) ve Salix triandra L. subsp. bornmuelleri (Hauskn.) A. Sk. (Köy söğüdü) C7'de 7a-Orta Fırat bölümünde doğal yayılış gösterir (www.bizimbitkiler.org; Akkemik 2014, s. 485-508). Göbekli Tepe III. tabakadan elde edilen arkeobotanik örnekler arasında söğüt, kavak ve dişbudak ağaçları mevcuttur. Göbekli'de ele geçen 43 numaralı dikilitaştaki üç yapının etrafını çevreleyen çitlerin olasılıkla yukarıda adı geçen söğüt, kavak veya dişbudak ağaçlarının

dallarından yapılmış olduğu düşünülmektedir. Urfa'da günümüzde halen bazı bahçelerin çevresine yapılmış çitlerin söğüt ağaçlarının dallarından yapıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3).

Neolitik Dönemde muhtemelen günümüze göre daha fazla bitki türü mevcuttu ancak ele geçen karbonlaşmış buluntular şu an için oldukça sınırlı olduğundan şimdilik kesin bir şey söylemek çok zor görünmektedir. Göbekli Tepe'de ele geçen kabartmalarda konut gibi yapılmış üç yapının etrafının bitkisel çitlerle çevrildiği bu çitlerin ise ortadan sıkılaştırmak için bağlanmış oldukları tahmin edilmektedir (Notroff ve diğ. 2016, Fig. 5.8). Ayrıca, Göbekli Tepe'deki dikilitaşların taşınmasında kenevir liflerinden yapılmış iplerin kullanılmış olduğu da bilinmektedir. Sonuç olarak, Neolitik dönem insanları için bitkilerin ve ağaçların çok önemli olduğu ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır.

4. KAYNAKLAR

- Albayrak, Y. (2010). Antik dönemde Edessa (Urfa). Tiydem Yayıncılık, Ankara.
- Albayrak, Y. (2015). Soğmatar kült merkezi ile ilgili yeni öneriler. Belgü, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 237-252.
- Albayrak, Y. (2016). Edessa'da Paganizm ve Hıristiyanlık. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 32: 316-324.
- Albayrak, Y. (2019a). Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, Y. (2019b). Soğmatar. *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Şurkav Yayınları, No. 55, Şanlıurfa, 2019, 271-284.
- Albayrak, Y. (2019c). Soğmatar nekropolü 2017 Yılı Temizlik Çalışmaları. 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara, 2019, 651-668.
- Albayrak, Y. (2020). Soğmatar nekropolü Roma dönemi kaya mezarları. *Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı*, Ege Yayınları, İstanbul, 19-28.
- Albayrak, Y. (2020a). Edessa nekropollerini. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 164: 107-116.
- Albayrak, Y. & Mutlu, S. İ. (2014). Soğmatar kutsal alanı ve yakın çevresi yüzey araştırması 2013. 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 27-31 Mayıs 2013, Muğla, 2. Cilt, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No. 168/2, Ankara, 2015, 259-278.
- Albayrak, Y. & Mutlu, S. İ. (2015). Soğmatar kutsal alanı ve yakın çevresi yüzey araştırması 2013. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 02-06 Haziran 2014 Gaziantep. 2. Cilt, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No. 168/2, Ankara, 2015, 259-278.
- Albayrak, Y. & Mutlu, S. İ. (2018). Soğmatar nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları. 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 22-26 Mayıs 2017 Bursa. 3. Cilt, Star Matbaacılık, Bursa, 2018, 525-544.
- Albayrak, Y. & Çelik, B. (2019). Soğmatar çevresi kaya mezarları. *Karadeniz*

- Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume:43: 255-261.
- Albayrak, Y. – Çelik, B. (2020). Soğmatar rölyef ve yazıtları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume:48: 246-260.
- Albayrak, Y., Mutlu, S. İ.& Mutlu, S. - Çelik, B. (2019). Soğmatar’da sunaklı kaya oyuğu mezarlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 41, 263-274.
- Akkemik, Ü. (2014) *Türkiye’nin doğal-egzotik ağaç ve çaluları-II*, T.C. Orman ve Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Banning, E. B. (2011). So fair a house: Göbekli Tepe and the identification of temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East. *Current Anthropology*, Vol. 52, No. 5, s.619-660.
- Çelik, B. (2011). Karahan Tepe a new cultural centre in the Urfa area in Turkey. *Documenta Praehistorica XXXVIII* (2011), s.241-253.
- Çelik, B. (2016). A small-scale cult centre in Southeast Turkey, Harbetsuvan Tepesi. *Documenta Praehistorica XLIII* (2016), s.1-9.
- Çelik, B. (2018). 2016 yılı Şanlıurfa ili merkez ilçesi Neolitik çağ ve öncesi yüzey araştırması. *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs 2017 Bursa*, Cilt 1, ss.203-223.
- Çelik, B. & Albayrak, Y. (2019). Soğmatar’dan ele geçen bir kartal figürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 42, 60-67.
- Hauptmann, H. (2007). Nevali Cori ve Urfa bölgesinde Neolitik dönem. (Ed. M. Ozdoğan ve N. Başgelen), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Donem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 131-164.
- [Http://www.bizimbitkiler.org.tr/yeni/demos/technical/](http://www.bizimbitkiler.org.tr/yeni/demos/technical/)
- Kaya, Ö. F. & Ertekin, A. S. (2009). Flora of the protected area at the Tektek Dağları (Şanlıurfa-Turkey). *OT Sistemik Botanik Dergisi*, Vol. 16, No. 2, 79-96.
- Kaya, Ö. F. (2014). Phytosociological analysis on The National Park of The Tek Tek Mountains, Şanlıurfa, Turkey. *Bangladesh Journal of Botany*, Vol. 43, No. 1, 27-35.
- Mutlu, S. İ. & Albayrak, Y. (2018). Harran ve Soğmatar’da Sin kültürünün varlığı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 37: 133-144
- Neef, R. (2003). Overlooking the steppe-forest: A preliminary report on the botanical remains from Early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics 2/03*, s.13-16.
- Notroff, J., Dietrich, O. & Schmidt, K. (2016). Gathering of the dead? The Early Neolithic sanctuaries of Göbekli Tepe, southeastern Turkey. *Dead Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World “Death Shall Have No Dominion”* Eds. C. Renfrew- M.J. Boyd-I. Morley, Cambridge University Press, s.65-81.
- Schmidt, K. (2005) Rituel centers and the Neolithisation of upper Mesopotamia. *Neo-Lithics 2/05*, s.13-21.

Schmidt, K. (2006) Animals and a headless man at Göbekli Tepe. *Neo-Lithics* 2/06, s.38-40.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK, Makale Katkı Oranı: %50; Prof. Dr. Bahattin ÇELİK, Makale Katkı Oranı: %50